

מבגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא:

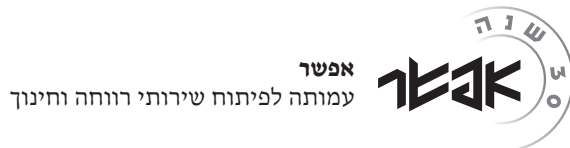
תרבות הפנאי של ילדים, בני נוער וצעירים בישראל

עורכים אורחים: ד"ר טלי היוש ופרופ' מאיר טייכמן

כרך כ"ו • גיליון 48

טבת תשע"ט – דצמבר 2018

יוצא לאור על ידי:

על הגיליון המיוחד: תרבות הפנאי של ילדים, בני נוער וצעירים

טלי היוש ומאיר טייכמן

האמירה, "זמן הוא ההון היחיד שיש לאדם, והדבר היחיד שהאדם אינו יכול להרשות לעצמו לאבד", מיוחסת לממציא האמריקני תומס אלווה אדיסון (1847–1931). אמירה זו מתייחסת לחשיבות הרבה שהאדם ייחס לזמן ולניצולו במהלך הדורות. אכן, עיסוק בזמן הפנוי או באי-ניצולו באופן יעיל העסיק את השיח התרבותי-דתי-חברתי מקדמת דנא. העיסוק ב"בטלה" או ב"עצלנות" אינו תופעה חדשה. הרי נאמר לפני אלפי שנים, "ואין חדש תחת השמש" (קהלת א, 9). בתלמוד הבבלי נכתב: "בטלה מביאה לידי שעמום, ושעמום מביא לידי חטא" (כתובות נט ע"ב). ואומנם חכמי היהדות דנו במהלך הדורות בהיבטים שונים של ה"בטלה" שמשמעותה הימנעות מלימוד התורה (ראו למשל סתיו, 2012; רוזנצוויג, תשס"ו). בדומה, גם דתות מונותאיסטיות אחרות, האסלאם והנצרות, מתמודדות עם "חטא הבטלה והעצלנות", כלומר עם ניצול רע ולא ראוי של הזמן שעומד לרשות האדם. האסלאם, לדעת ואקים פראבוו (Prabowo, 2016), מלמד את המאמינים לעבוד ולהימנע מעצלנות. ברוח זו, חוקרים במדעי החברה ובמנהל עסקים הדגישו כי האסלאם רואה את הבטלה כנוגדת את רוח הדת (ראו: Ahmad, Rofie, & Abeng, 1997; Salim, 2016; Yousef, 2000). כך גם בנצרות, בין שבעת החטאים החמורים שאין עליהם כפרה, מנה תומס אקווינס (1225–1274) את "חטא העצלנות", קרי הבטלה (ראו Davis, 1992; ראו גם את האגרות של פאולוס, אחד השליחים, לסלוניקאים)¹. חטא העצלנות, על פי הכנסייה הפרוטסטנטית, מתמקד בעניין העבודה; התפיסה הלותראנית מתייחסת לחובת האדם כלפי רעהו, בעולם הריאלי, לעשות טוב, מה שמתבטא בין השאר בצורך של האדם לעבוד (ראו Kivist, 2006); התרבות הגרמנית והתרבות האמריקנית מבוססות על אותן עקרונות: יש לעבוד את האל בהתמדה, במקום שאין עבודה נשאר ריק, מה שגורם לבטלה, ובכל מקום שיש בטלה – השטן נכנס (Mershon, 2006). עם זאת, אין אנו טוענים כי חכמי הדתות עסקו בפעילות פנאי ונתנו את דעתם על הזמן הפנוי ועל הרבגוניות של עיסוקים אלה – מעיסוק מזדמן ועד פעילות שמוגדרת כפנאי רציני.

אולם העיסוק בחקר הזמן הפנוי אינו רק נחלת התקופה המודרנית והמדע העכשווי. מוואט (Mowatt, 2017), חוקר ההיסטוריה של חקר תרבות הפנאי

באירופה המערבית, הדגיש במאמרו כי העיסוק המחקרי בפנאי החל כבר בתחילת המאה השבע עשרה, בד בבד עם צמיחת מעמדות חברתיים שהזמן עמד לרשותם, בחלקו כתוצאה מהתפשטות העבדות והמהפכה התעשייתית. מוואט ציין כי אחד הגורמים שביסוד הפנאי הוא החופש מההכרח לעבוד ("*the freedom from the necessity to labor*"), כלומר הפנאי היה מנת חלקם של בני המעמדות החברתיים העליונים במאות השבע עשרה והשמונה עשרה, שהלכו והתרחבו עם השנים, זאת כתוצאה מתהליכים חברתיים וכלכליים שאפשרו לרבים יותר זמן רב יותר ללא צורך לעמול על מנת להתקיים.

בשנים האחרונות גברה בקרב מחנכים וחוקרים מתחומי חקר שונים – ממדעי החברה, התרבות והכלכלה ועד מדעי הבריאות ורפואה – ההתעניינות בפנאי ובפעילויות הפנאי, רציניות ומזדמנות. סקירת הספרות המדעית שפורסמה בעשור האחרון ב-Google Scholar מורה על אלפי מאמרים – תאורטיים, מחקרניים ואף מאמרי דעה, שבחנו היבטים שונים בפעילות הפנאי. חלקם של הפרסומים הרחיבו את היריעה בפעילויות נוספות שניתן להתייחס אליהן כאל פעילויות פנאי, כגון: פעילויות חברה ונופש, ספורט, משחקים (כולל משחקי מחשב) וחברות בתנועות, למשל תנועות נוער. בעניין התפוצה הנרחבת, סקירת המחקרים של ינסן ולבלאנק (Janssen & LeBlanc, 2010), לדוגמה, שבחנה באופן שיטתי את הקשר בין פעילויות גופניות שונות, כגון ספורט, ובין הבריאות הפיזית והנפשית של ילדים ונוער, צוטטה מאז פרסומה בספרות האקדמית על תרבות הפנאי למעלה מ-2500 פעם. במקביל, חיפוש אחר הערך "*Leisure activities – children and youth*" ב-Google Scholar העלה למעלה מ-500,000 פרסומים מדעיים מתחומי ידע שונים.

גיליון מיוחד זה של כתב העת "מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית", העוסק בזמן שנותן לרשות האדם לאחר מילוי מחויבויותיו ומוקדש לבחינה של תרבות הפנאי בקרב ילדים ונוער בישראל, הוא האסופה הראשונה של מאמרים על תרבות הפנאי בקרב ילדים ונוער בישראל בנושא זה. המאמרים המתפרסמים בחוברת, שמייצגים מגוון של גישות תאורטיות ומחקריות, מהווים את הזרעים למחקר בתרבות הפנאי בישראל. אנו תקווה כי יתרמו להרחבת התעניינות מחנכים, חוקרים ואנשי הפרקטיקה כאחד בפנאי ובתרבות הפנאי, שחשיבותם הולכת ומתעצמת בעולם של המאה העשרים ואחת.

שלושת המאמרים הראשונים, מאמרה של ד"ר טלי היוש, "תרבות הפנאי של ילדים, נוער וצעירים בישראל: הגדרות ואתגרים", מאמרו של ד"ר אלי כהן-ג'זור, "מהות הפנאי בהשראת הפרדיגמה האסתטית", ומאמרו של ד"ר גלעד פדבה, "פנאי כתרבות ותרבות כפנאי: על חשיבותה של רצינות בחרושת הפנאי הקפיטליסטית", מהווים הקדמה ומבוא לנושא הפנאי כתופעה תרבותית, חברתית, כלכלית ואף פוליטית: מאמרה של ד"ר היוש בוחן את התפתחות מושג הפנאי לאור שלוש הפרדיגמות החברתיות – הפונקציונלית, הקונפליקטואלית והאינטראקטיבית הסימבולית. מחברת המאמר קוראת להכיר בחשיבות הפנאי בחיים ולהתייחס לחינוך לפנאי כמרכיב חשוב ומרכזי בחינוך ילדים, נוער וצעירים. המאמר השני,

מאמרו של ד"ר כהן-ג'וור מתמקד במהות הפנאי, מעבר "לצורך לעמול" על מנת להתקיים, הפנאי שמאפשר לאדם לפגוש את העצמיות שלו וכמקור להתחדשות עצמית והעצמה. המאמר השלישי, מאמרו של ד"ר פדבה בוחן את סוגיית הפנאי, ובעיקר "הפנאי הרציני", מנקודת ראות ביקורתית, המטילה ספק ביכולת של פעילות הפנאי "הממוסחר והמתועש" לקדם שחרור והנאה אמיתיים.

שני המאמרים הבאים מתמקדים בקשר שבין פעילויות פנאי לבין התנהגויות סיכון, כגון אלימות והתמכרות למסכים: המאמר הרביעי, מאמרם של ד"ר מירב סלקובסקי, ד"ר שירה אילוז ופרופ' שלמה רומי, "פנאי, אלימות וחיבור לבית הספר: מיפוי שיטתי של פעילויות פנאי בקרב בני נוער במערכת החינוך בישראל", מציג בפני קוראינו את המיפוי השיטתי הראשון של פעילויות פנאי שמתקיימות בקרב מתבגרים במסגרות החינוך הבלתי פורמלי במגזרים הממלכתי, הממלכתי-דתי והערבי בישראל. המאמר מבוסס על מחקר רחב היקף שנערך בשנת 2013 בצוותא עם פרופ' אריק כהן ז"ל. אומנם עקב פטירתו ללא עת של פרופ' כהן, חלק מהממצאים אבדו, אך עורכי החוברת המיוחדת והעורכת הראשית של כתב העת ראו חשיבות רבה בפרסומו והצגתו בפני הקוראים כפי שהוא. המאמר החמישי, מאמרה של ד"ר מירן בוניאל-נסים, "שימוש באינטרנט בקרב צעירים: הבחנה בין פעילות פנאי לגיטימית לבין התמכרות", דן בסוגיה המטרידה הורים ומחנכים כאחד – השימוש המוגזם, ואולי אף לעיתים השימוש לרעה, בטלפונים הניידים והשהות הארוכה, שלעיתים אינה נשלטת, ברשתות החברתיות.

שלושת המאמרים הבאים מתמקדים באוכלוסיות ייחודיות: המאמר השישי, מאמרו של ד"ר טלי היוש ופרופ' פאדיה נאסר-אבו אלהיג'א, "פנאי של מתבגרים ערבים: האם המגדר קובע?" בוחן את ההבדלים בעיסוקי הפנאי של מתבגרים ומתבגרות בחברה הערבית, תוך התייחסות למגדר ולתרבות הייחודית של החברה הערבית בישראל. המאמר השביעי הוא מאמרו של ד"ר חגית קליבנסקי, ד"ר אורית גילור ופרופ' דרורה כפיר, "קול ההורים: המשמעות של פעילות פנאי לילדים ולבני נוער עם מוגבלות ותרומתה". המאמר עוסק בפעילות הפנאי בקרב ילדים ונוער מנקודת הראות של הוריהם, ומטרתו להציג בפני הקוראים מחד גיסא, את חשיבות ההשתתפות בפעילות פנאי של ילדים ושל בני נוער עם מגבלות, ומאידך גיסא, את מבטם של ההורים. המאמר השמיני הוא מאמרו של ד"ר שחר גינדי, "שחמט כפנאי רציני והקשר ליכולת עיכוב תגובה של תלמידים עם ADHD ובלעדיו". המאמר מבוסס על מחקר אקספרימנטלי ראשוני, שחשיבותו רבה בהפניית תשומת לב הורים, מחנכים ומטפלים לתפקיד האפשרי של עיסוק בפעילויות פנאי בהתמודדות בקשיים שונים, כגון הפרעת קשב וריכוז בקרב ילדים ונוער. אומנם המחקר הוא כאמור ראשוני, אך הוא פותח צוהר למחקרים נוספים בבחינת יישום פעילות פנאי בשירות התערבות של טיפול ושיקום.

המאמר התשיעי, הוא מאמרם של ד"ר אפרים שפירא, ד"ר ריקי טסלר, אילת השחר יערי, מלינה פריזאדה, נועה שטיינמן ופרופ' יוסי הראל פיש, "הקשר בין התנדבות בני נוער בישראל בקהילה ובין מדדים של בריאותם ורווחתם". המאמר מבוסס על נתונים

ממחקר אפידמיולוגי רחב היקף, ה-HBSC (Health Behavior School Children), שבדק את ההשתתפות של בני נוער בפעילויות התנדבות ואת הקשרים (הסטטיסטיים) המורכבים של ההתנדבות למדדי בריאות ורווחה, כפי שדווחו על ידי בני הנוער – תלמידות ותלמידים יהודים וערבים ממערכות החינוך הממלכתי, הממלכתי-דתי והערבי.

שני המאמרים הבאים מפנים זרקור לשתי פעילויות פנאי ייחודיות – האחת, קריאת עיתונות ילדים ונוער, והשנייה, ביקור ילדים ונוער במוזאונים ומשמעותו החינוכית: המאמר העשירי, מאמרה של ד"ר טליה דיסקין, "צו קריאה: מבט חדש על עיתוני הילדים של העשור הראשון למדינת ישראל מזווית משפטית", מעלה לדיון פעילות פנאי שהייתה פופולרית מאוד בעבר, אך בימינו, כשהמסכים שולטים בעולמם של הצעירים, ירדה בהיקפה – הקריאה בעיתונות ילדים ונוער. המאמר מחזיר את הקורא לימיה הראשונים של מדינת ישראל ובוחן את עיתונות הילדים, שקריאתם היוותה כאמור חלק חשוב ומשמעותי בפעילות הפנאי של ילדים (ועל כך, אנו, העורכים-אורחים, יכולים להעיד). מאמרה של ד"ר דיסקין מתמקד בהיבטים הפוליטיים-משפטיים שעמדו ברקע של עיתונות הילדים בתקופה הנדונה. המאמר האחד עשר, מאמרה של ד"ר עודד שי וד"ר אריאל פרוינדליך, "פעילות מוזיאלית חינוכית בישראל: ילדים ונוער", מפנה את תשומת הלב לפעילות פנאי ייחודית, תרבותית ומרתקת, אך כנראה עדיין מצומצמת בהיקפה בישראל. מחברי המאמר מעלים רעיונות והצעות לחיזוק פעילות פנאי חיובית ורצינית זו בקרב ילדים ונוער. הספרות העיונית והמחקרית בתחום הפנאי שפורסמה בישראל בשפה העברית, מועטה. אולם לאחרונה פורסמו שני ספרים העוסקים בתחום הפנאי: האחד הוא ספרה של ד"ר טלי היוש, "פנאי רציני: על תרבות וצריכה אחרת בימינו", בהוצאת רסלינג. ד"ר אלי כהן-ג'ור סקר את הספר וביקורתו חותמת את הגיליון הזה; השני, שאינו נסקר בחוברת זו, מאחר שיצא לאור לקראת סגירתה של החוברת, הוא ספרן של פרופ' פאדיה נאסר-אבו אלהיג'א וד"ר טלי היוש, "אחרי הצלצול: עולם הפנאי של ילדים ובני נוער", בהוצאת מאגנס.

לסיום דברינו, אנו מודים למחברי המאמרים ששיתפו אותנו, ולשופטי המאמרים ומעריכיהם שחלקו עימנו את ניסיונם ואת הידע שצברו. אנו מקווים כי טעימה זו מהתחום הרחב של תרבות הפנאי ומהידע שהצטבר על השלכותיו הרחבות של הפנאי על חיי ילדים ונוער, ישרת את המחנכים ועובדי הנוער ואת ההורים כאחת. זו גם הזדמנות להודות לעורכת הראשית, פרופ' רבקה איזיקוביץ', ולמערכת כתב העת "מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית" על האישור והתמיכה שהעניקו לעריכת חוברת מיוחדת זו. אנו מביעים תודה מיוחדת והערכה עמוקה לגב' מרים גילת, רכזת המערכת, על היותה לנו לעזר רב.

מקורות

סתיו, ד' (2012). **בין הזמנים: תרבות, בילוי ופנאי בהלכה ובמחשבה**. תל אביב: משכל – ידיעות אחרונות.

- רוזנצוויג, י' (תשס"ו). "בכל דרכיך – תרבות הפנאי ביהדות. מעליות, כו, 171–183.
- Abeng, T. (1997). Business ethics in Islamic context: Perspectives of a Muslim business leader. *Business Ethic Quarterly*, 7(3), 47–54. Available at <https://doi.org/10.2307/3857312>
- Ahmad, S., Rofie, M. K., & Salim. S. (2016). Rewards and commitment in social development: Equipping modern Muslim communities with knowledge on Islamic work ethics towards better living conditions. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(1), 395–400. DOI: 10.5901/mjss.2016.v7n1s1p395
- Davis, B. (1992). *The thought of Thomas Aquinas*. Oxford: Oxford University Press.
- Janssen, I., & LeBlanc, A. G. (2010). Systematic review of the health benefits of physical activity and fitness in school-ages children and youth. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 7(40), 1–16. DOI: 10.1186/1479-5868-7-40
- Kvist, H. O. (2006). Luthran ethics and common values of mankind. *Svensk Teologisk Kvartalskrift*, 82, 24–35.
- Mershon, P. (2006). *The sin of idleness*. Retrieved 28 December, 2018 from <http://www.revivalthoughts.org/RecentArticles2006/The%20Sin%20of%20Idleness.htm>
- Mowatt, R. A. (2017). A people's history of leisure studies: Early 1700s to the late 1800s. *Annals of Leisure Research*, 20(4), 397–405. DOI: 10.1080.11745398.2017.1357047
- Prabowo, W. (2016). *Islam against laziness*. Retrieved 25 December, 2018 from <https://whatisquran.com/1156-islam-against-laziness.html>
- Yousef, D. A. (2000). The Islamic work ethic as a mediator of the relationship between locus of control, role conflict and role ambiguity: A study in an Islamic country setting. *Journal of Managerial Psychology*, 15(4), 283–298. Available at <https://doi.org/10.1108/02683940010330966>